

Милена Кирова
Софийски университет
milena_kirova@hotmail.com

Най-ранната проза, създадена от жени в българската литература. Забравеният принос на Екатерина Каравелова и Вела Благоева

Milena Kirova
Sofia University
milena_kirova@hotmail.com

**The earliest prose written by Bulgarian Women. Two forgotten names:
Ekaterina Karavelova and Vela Blagoeva**

Abstract

The article pursues the first three decades following the National Liberation (1878) in order to discover the beginnings of women's prose writing in Bulgarian literature. By means of bibliometric statistics, it challenges the myth that poetry has always been the stronger and the better side of Bulgarian women's writing. A number of names appear on the surface. Ekaterina Karavelova was the first ever Bulgarian woman who wrote political pamphlets in a very early time (mid-80's of the 19th). Vela Blagoeva was not only a feminist-oriented activist of the socialist movement but a prolific prose writer as well. The article pays close attention to their works and makes visible their contribution to the history of Bulgarian literature.

Keywords: Bulgarian literature, prose writing, women writers, Ekaterina Karavelova, Vela Blagoeva

Най-ранните усилия на жени се появяват в българската литература около средата на 19 век, при това изцяло във вид на преводи: драми, биографии, оди, басни, приказки – главно от руски език. И дума не може да става за някакво

състезание с мъжкия труд, макар че и мъжете прохождат в литературата по същото време. Най-важната и напълно осъзната задача на „женското писане“ в онзи момент е да се напусне „тъмният континент“ на женската анонимност, да се снабди с глас женското присъствие в общността, да се придобие право на публичност. В историята остават няколко имена, за дълго забравени или бегло познати: Станка Николица Спасо-Еленина, Карамфила Стефанова, Елена Мутева, Ирина Екзарх...¹

След Освобождението в продължение на петнайсетина години ситуацията запазва своята възрожденска инерция: появата на някоя нова писателка става в полето на необичайното, то представлява изключение. Първата книга, публикувана от жена в този период, е белетристичният опит „Някога и сега. Разказ“ от Анастасия Кършовска, издадена в Търново през 1880 година². Тя ще бъде напълно забравена, както впрочем и първите две стихосбирки от жени, публикувани цяло десетилетие по-късно, през 1890 г.: „Българка“ на Ирина Бачокирова и „Стихотворения в две части от Елисавета и Мария Ненови“. Анастасия Кършовска, без никакъв опит в литературата, улучва един сюжетен модел, който едва през следващото, а най-вече през последното десетилетие на века, ще стане особено популярен: модела „преди и сега“. Той сблъсква минало и настояще в конфликт с различни (исторически, битови, психологически) измерения. Дори Пенчо Славейков изгражда по него най-голямото си проучване на българската литература.

Четейки българската литературна история, особено тази, създадена до края на 20 век, оставаме с впечатлението, че прозата е слабо място, труднодостъпно пространство за възможностите на женското писане до Първата, а и до Втората световна война. Причините за пораждаването на този мит съм обсъдила още в първия том на „Неслученият канон“. (Кирова 2009: 9-46.) Тук ще припомня само най-очевидните факти, постигнати чрез библиометрично проучване на периода 1878-1944 година. Те сочат, че прозаичните книги, издадени от жени, са два пъти и половина повече от женските поетически книги. Като цяло в репертоара на българската книжнина за същия период присъстват имената на 356 авторки с 982 самостоятелни заглавия. (Вж. Даскалова 1993: 71-93.) Ясно се откроява тенденцията към увеличаване на литературната продукция

¹ По-подробно за първите възрожденски писателки виж: Станева (2009), вж и Иванчева (2015).

² Анастасия Куюмджиева-Златарова е родена в Търново, не знаем точно кога, но знаем, че през 1866 г. се е омъжила за известния възрожденски революционер и съратник на Левски Сава Кършовски. През 1866 г. Сава е бил 19-годишен, което означава, че неговата невеста е била не повече от 16 – 17-годишна и най-вероятно е родена около 1850 година. „Преди и сега“ е първият и последен публикуван текст на Анастасия, тъй като тя умира през същата 1880 година. Издател на нейната книжка е самият Сава Кършовски, който (сам автор на спомени за Левски и Ангел Кънчев) най-вероятно е насърчавал своята съпруга да пише и да се покаже в публичното пространство.

с всяко ново десетилетие. До неотдавна бих казала, че най-невидими са останали авторките на най-ранните десетилетия, но и това се оказа мит, след като разбрах, че сме „погребали“ най-известната белетристка от ранните десетилетия на 20 век, авторката на първия психологически роман в нашата литература, Евгения Димитрова³. И все пак една история трябва да започне от самото начало, в нашия случай – от 80-те години на 19 век. А там срещаме млада жена, която се е втурнала в жанр, запазен за мъжките словесни борби: злободневния политически фейлетон.

Екатерина Каравелова (1860 – 1947)

Името Екатерина Каравелова по принцип не може да бъде определено като забравено, защото през 1984 г. беше публикуван голям и богат том с исторически материали за нея. (Вж. Дренкова 1984.) То и досега продължава да изплува в един или друг момент, почти винаги във връзка с отношенията между Лора и Яворов, по-рядко в сянката на Петко Каравелов⁴. Като писателка обаче Каравелова си остава все така нищожно позната, може би защото написаното от нея не прилича никак на „женска работа“ – преди тринайсет десетилетия, но дори и днес. По своята острота, изкусност и нападателност нейната политическа публицистика не отстъпва на публицистиката от Захари Стоянов и Димитър Петков-Свирчо, без обаче да изпада в техните крайности на озлобление и вулгарност. (Впрочем няма да бъде преувеличение, ако кажа, че това е най-добрата публицистика на 80-те години.) В нея откриваме прякото влияние на Ботев и Каравелов, особено на Ботев с „Политическа зима“. *Сънуването* например е често употребяван пародийно-фантастичен похват, който помага да се изградят живописни алегорични картини на политическия живот („Сън сънувах“, „Видения“, „Сън срещу Енев ден“).

Във фейлетоните на Каравелова няма хумор и други „леки“ форми на комично изображение; доминира сарказмът, а изобличението е пряко прицелено в конкретни фигури на политическия живот, лесни за разпознаване от техните съвременници. Усеща се войнствен интелект, подплатен с богата за времето си обща култура; много алюзии и сравнения водят към политическата история на различни народи, към литературното наследство и древногръцката митология. Извън няколко „кулинарни“ заглавия като „Винигрет“ и „Ашуре от съвременни сметки“ нищо не ни подсказва, че авторът е жена.

Всички фейлетони на Екатерина Каравелова са публикувани във в. *Търновска конституция* през две конкретни години: 1886 и 1888. *Търновска конституция*

³ За биографичния и творчески път на Евгения Димитрова виж подробно: Кирова 2019.

⁴ Най-доброто изследване, което включва Е. Каравелова, до този момент е: Георгиева (2017).

е орган на Либералната партия начело с двамата Петковци: Славейков и Каравелов. Списва се в малката къщица на „Левски“ 20, купена от семейство Каравелови през 1896 година. Вестникът има силно опозиционен характер, тъй като Каравелов се е оттеглил от регентството и Стамболов е заграбил цялата власт. Екатерина, по това време 26-годишна, участва много активно в списването на вестника – бременна в последните месеци с Лора, тичайки след наскоро проходилата Виола. През 1888 г., щом отбива Лора, тя подема отново своите фейлетони, публикувани като подлистници в почти всеки брой на *Търновска конституция*. Това обаче не продължава дълго, защото една от онези дружинки, организирани от Захари Стоянов под названието „България за себе си“ (прототип на по-късната жандармерия) нападат печатницата на Кушлев, където се прави вестникът, разбиват машините и слагат край на Търновската конституция – и като закон, и като вестник.

Ако Захари Стоянов, по това време вече председател на Народното събрание, е толкова настъпателно отмъстителен, то това не е без заслугата на самата Екатерина. На 1 март 1888 г. е публикуван нейният фейлетон „Нов Меемиш-а-а“. Първият Меемиш ага е бил всеизвестен и безобиден луд човек в Русе, прочут със страстта си по ордените (творения от тенекия и лъскава хартия), а най-вече със страстта си да ходи по улиците „горд, величав, полека, с изпъчени гърди“ и дрънкащи „нишани“. Новият Меемиш ага носи в главата си същия „психически бръмбар“, който „на езика на психиатрите се казва грандомания или мания за величие“.

Старият Меемиш-а-а считаше себе си по-горе от всяка земна твар. За него нямаше ни паша, ни валия, ни падишах. [...] Новият Меемиш-а-а тъй също е турил себе си по-горе от царствата и народите на света, а своите халюцинации той счита за свръхестествено откровение, по-прави от всякакви принципи и закони. [...] Ако приснопамятният Меемиш-а-а беше роден в средните векове и възпитан в понятията на средновековното рицарство, той непременно щеше да бъде Дон Кихот⁵, ако ли пък беше българин и имаше възможността да прерови на бърза ръка съчиненията на Чернишевски, Писарев, подполната литература на Лавров и откъслечи от Прудона, той непременно щеше да бъде Захарий Стоянов.

„Нов Меемиш-а-а“ е навярно най-известният фейлетон на 80-те години. За него Пенчо Славейков, вече в началото на новия век, ще напише: „Само два от безбройните български фейлетони, писани преди Алековите, ще живеят за дълго в нашата памет: „Политическа зима на Ботев“ и „Нов Меемиш-а-а“ от Екатерина Каравелова“. Въпреки че е пословичен със своята строгост съдник, Славейков не успява да прецени вярно стратегията на българския

⁵ Съвсем не „по женски“ строго рационалният ум на Екатерина вижда Дон Кихот като карикатура на средновековното рицарство, без каквато и да е склонност към романтична идеализация на различното, необичайното в човешкото поведение.

канон: фейлетонът на Каравелова никога не влиза в учебниците и лесно убягва от паметта на литературните историци.

Навлизайки в 90-те години, все по-често срещаме жени сред авторите на белетристични произведения, публикувани както в периодичния печат, така и като самостоятелни книги. Първото име, което изпъква в този ранен момент, е Вела Благоева. Литературната история винаги е била неблагодарна към заслугите на тази жена, макар че тя е авторка и на първата историческа повест, и на първия роман от жена. Дори д-р Кръстев, враждебно настроен към пишещите политически активисти, ще я „удостои“ с пространна, макар и цялостно отрицателна рецензия в *Мисъл*. Затова тук ще се опитам да я оценя извън полето на критическите пристрастия, откъм значимостта на присъствието ѝ в културноисторически план.

Вела Благоева (1858 – 1921)

По произход, семейна среда и възпитание Виктория Живкова е типична българка, родена сред национално-патриотичния подем на късното Възраждане. Тя израства в дома на буден търговец от Търново, учи се на обществен дълг от двамата си братя, Георги и Никола Живкови⁶, става учителка веднага щом завършва гимназия в Габрово, участва в Освободителната война като медицинска сестра... След Освобождението получава стипендия и завършва девическа гимназия, а две години по-късно и Висшите женски курсове в Санкт Петербург. Остава дълбоко белязана от радикалното антицаристко движение на руската интелигенция; връща се през 1884 г. като изградена привърженичка на социалистическите идеи и политическа активистка. Докато Екатерина Каравелова пише фейлетони във вестника на своя съпруг, бивш регент и бъдещ министър-председател, Виктория Живкова се омъжва за водача на социалистическото движение Димитър Благоев. Заедно с него редактира политическото списание „Съвременний показател“, пише статии за неравенството в образователната система, за дискриминацията на жените учители, за потребността от професионално сдружаване и колективна борба. Ражда се Вела Благоева. В началото на 90-те години издава свое списание – *Дело* – с открито социалистическа ориентация, но и с богат културен отдел, в който намират място ранните публикации на известни автори като Кирил Христов. Активна публицистка, преводачка, авторка на учебници и дори на ръководство за работа в детските градини, през 1894 г. Вела Благоева публикува първата си белетристична книга – повестта „Царица Теодора“ с подзаглавие „Скица из българския живот от XIV век“, 90 страници.

⁶ По-големият брат, Георги Живков, е три пъти председател на Народното събрание и по-късно – министър на просвещението цели седем години, от 1887 до 1893; Никола Живков е просветен деец, основател на първата детска градина у нас, автор на химна „Шуми Марица“.

„Царица Теодора“

Изборът на тематика показва едновременно връзка с традицията и желание за новаторство. Традицията, това е изключително популярната пиеса „Иванко“ на Друмев, чийто сюжет също е взет от историята на Второто българско царство. Предизвикателство е обаче да пишеш за далечното минало на 14 век, когато все още е актуална историческата вълна, насочена към най-близкото минало; само преди две години е излязъл последният том на „Записките“, Константин Величков ще публикува „В тъмница“ чак през 1899 и т.н. Историческо четиво в края на 19 век все още означава патриотичен разказ за революционните борби непосредствено преди Освобождението; самият Вазов ще посегне към далечната история от 14 век едва през 1907 г. с романа „Иван Александър“.

В своята първа белетристична творба Вела Благоева разказва събития, които се простират в продължение на десетина години, започвайки с 1342; нейните герои са цар Иван Александър, неговият логотет (или „първ министър“) Самсон, дъщеря му Мария, царица Теодора и латинският рицар Инас, който в крайна сметка се оказва изгубеният син на Самсон. Независимо от слабостите, които бързо би посочил критик като д-р Кръстев, повестта има няколко характерни и много редки за своето време достойнства.

Това, което най-лесно се вижда, е нетрадиционната (както за Любен Каравелов в миналото, така и за Вазов в бъдещето) интерпретация на ролята, която играе „царицата-еврейка“, тук Мария. Няма и следа от обичайната неприязън към тази историческа фигура, която обединява почти всички характеристики на представите за „чуждост“ през 19 век: жена, чужденка, друговека. Млада, невинна, с добро сърце, Мария става жертва на политическите обстоятелства и на мъжката страст. Тя е принудена да се омъжи за цар Александър, ражда наследник и става тайна покровителка на богомилите, които църквата (социалистката Вела Благоева не се поколебава да изобрази българския патриарх като властолюбив и нечестен човек) е започнала да преследва. Този поглед към миналото предхожда със седем десетилетия смятаната за оригинална теза на Вера Мутафчиева, че „пагубната еврейка Сара“ няма никакво отношение към пропадането на българската държава. За Вела Благоева Сара (неслучайно наречена от нея Мария) е преди всичко жена, а жените неизменно са жертви на историческия процес, който не се интересува тъкмо от интересите и вълненията на обезвластените мнозинства. Другата царица и първа жена на цар Александър, Теодора, също е жертва: прогонена в манастир, тя бързо угасва, без да види децата си.

Втората необичайна особеност на повестта засяга по-общо отношението към другите, различните, не-своите хора. За разлика от романтическата традиция на западния роман, която е безмилостна към „еврейското зло“⁷, авторката

⁷ Макар и написан 13 години по-късно, Вазовият роман е типичен в това отношение. Там Аарон (Самсон) е користолюбив и лукав, а за Сара се казва, че притежа-

превръща своите евреи – Самсон, Мария, Инас – в най-добрите българи край престола. Самсон, омразен на останалите боляри, единствен мисли за доброто на държавата; Инас е храбър и предан на царя воин.

Още по-любопитни са „тъмните“ измерения на другостта. Мария има бавачка и предана служителка негърка – Негра. По времето, когато демократът Алеко Константинов вижда в Америка черни жени и ги описва, не без нотка на изумление, като маймунки с бели бонета, Вела Благоева се възхищава на разточителната природна сила, вложена в „черната хубавица“ с „живи, като въглен очи“ и зъби като „бял маргарец“, но най-важно – с честно и вярно сърце. Още един път искам да подчертая, че – може би защото е възпитана в борбен дух, може би защото е социалистка, може би защото е жена – Вела Благоева е изключително независима от предразсъдъците на своята среда. Не познавам друг писател с толкова свободни възгледи в края на 19 век. Но нека да видим как се развиват те със следващата ѝ книга.

„Процес“

В жанрово отношение този текст е написан така, че да бъде тъкмо роман – не толкова заради своя обем от близо 200 страници⁸, но защото проследява развитието на група герои в период от 7-8 години с преплитане на няколко сюжетни линии и чести смени на обстановката: от село Глуховци през Видин и София та чак до Виена. Има една постоянна група герои, които се появяват още в началото; техният избор следва идеята да се представят различни и типични страни на живота в България от края на 19 век. В центъра (поне за известно време) са Лиза и Иван Чукови; тя – просветена интелигентна рускиня, той – млад и обществено активен учител идеалист. Около тях сюжетът натрупва младата учителка Райна Носова, чиста и смела като Рада Госпожина; корумпираният инспектор Проичев; Къню – алчен селски лихвар, по-късно депутат и строителен предприемач; синът му – селски развейпрах, който ще стане фабрикант и страстен комарджия – дотам, че проиграва и собствената си съпруга... Основният структурен принцип е популярният в социалната проза анти-bildungsroman. Сюжетът очертава анти-развитието, т.е. нравствения упадък на своите герои, кара ги да изгубят онези добродетели, които имат

ва „тънък ум и женска хитрина, тъй свойствени на нейното племе“. „Оженственост-тяването“ на евреите е характерна европейска практика, започваща още в Средните векове. Задълбочено проучване на „царицата чужденка“ в българската литература прави София Ангелова (2018).

⁸ „Процес“. Роман от В. Благоева. Издава книжарница на Ив. Г. Игнатов, Пловдив, 1898. Тук страниците са 125, но затова пък форматът е малко по-голям от обикновения и текстът е отпечатан много сбито; в стандартен размер на страницата и с малко по-едър шрифт той би достигнал около 200 страници.

в началото, за да илюстрира „свършека на доброто“ в света. (По-известна илюстрация на този модел е романът „Тютюн“.)

Заглавието „Процес“ идва от опита да се обединят различните части на разказа чрез едно събитие, което се развива последователно във всяка от тях. Още в първите страници Чуков е наклеветен от свой колега учител, че забранява на учениците да викат „ура“ при посрещането на Княза във Видин. Започва дело, което наистина се възвръща в сюжета от време на време, но цялата линия си остава периферна и по-скоро неубедителна. Тъкмо оттук атакува романа рецензията на д-р Кръстев⁹. Вече водещ критик и авторитетен редактор, Кръстев се хвърля с особена страст върху тази творба, която би трябвало да го остави дистанцирано равнодушен, тъй като според собствените му думи „не само не е никакъв роман, но въобще не е никакво литературно, още по-малко белетристично произведение“. Със забележителна упоритост той нарича авторката „автора“ и нито веднъж не изписва нейното име, въпреки че то стои на корицата¹⁰. Словесното му поведение сякаш навява погнуса: защо изобщо се занимава със съчинение, лишено от „всяка психологическа правда и от всяко подобие на действителния живот“? И все пак Кръстев му посвещава цели пет страници. В отказа да изрече името на авторката, в яростта, с която отрича литературните качества на романа (въпреки че веднъж се изпуска да назове езика му „сносен, на места дори добър“) прозират две настроения, типични за ранния модернизъм.

Едното, това е дълбоката увереност, че жена не може да се занимава със социални проблеми, това не е мярка за нейния ум. (Подобно ще бъде и отношението към Ана Карима.) Второ, литературата не трябва да се вдвоява

⁹ Тя е публикувана в Мисъл, IX, 1899, кн. 5, 547-551.

¹⁰ Днешният читател може да си помисли, че става въпрос за обичайна, особено в края на по-предходния век, езикова практика. Д-р Кръстев обаче изписва много грижливо думите *авторка* и *писателка*, когато отсрещната страна му навява усещане за женственост в словесното поведение. А Вела Благоева той просто не възприема като жена заради нейната борбеност и социална активност. Друго доказателство в тази посока намираме в неговата рецензия за сп. *Дело*, започнато от Благоева през 1895 година. Кръстев реагира почти мигновено на неговата поява, той го харесва и точно затова открито отказва да го назове „женско“, включително да изпише името на неговата редакторка (както и в нашия случай): „В *Дело* нямаме не само нищо женско, но и нищо женствено, нищо от онова [...] което прави жената прекрасна и когато е грозна, прелестна – и когато е малко грамотна [...] Всичко това ме кара да считам *Дело* за мъжко списание, което случайно се редактира от жена [...] и следователно да го разглеждам така, както бих разгледал и критикувал кое да е от другите съществуващи наши сериозни списания“. Много неща виждаме в тези няколко изречения: Вела Благоева не е нито жена, нито женствена, затова и никоя слабост не може да ѝ бъде простена (така разбираме жестоката рецензия за „Процес“). Тя „случайно“ се е оказала редакторка на едно добро списание, което може да бъде похвалено само защото не прилича на „женско дело“.

с политически активизъм в социалното поведение на твореца. „Процес“ всъщност не демонстрира влияние от социалистическите убеждения на своята авторка, той прилича на всичко, което познаваме от българската проза на социална тематика в края на 19 век, можеше да е написан от Влайков например. Ще срещнем картини на упадъка в патриархалните нрави на селския свят; две нелоши картини на произвола по време на избори; внушения на мотива „от турско по-лошо“; нерадостния живот на учителите, зависими от настроенията на местните настоятели. Има дори описания на живота, който води столичният хайлайф; те впрочем са най-слабото звено в общата картина на действителността, но пък откъде една дребна учителка, постоянно гонена от място на място заради политическите си убеждения, включително по времето, когато нейният брат е министър, би могла да има преки впечатления от живота на софийската буржоазия?

Изключителното в този роман, което нито Кръстев, нито друг от съвременните критици е забелязал, засяга женските образи. Те не просто са много, но тъкмо в своята множественост сглобяват картина на действителността от гледна точка на женското преживяване. Героините в романа „Процес“ идват от всички възможни слоеве: руския, омъжена в България; бедна учителка, която продава своята младост и се превръща в буржоазна дама; селянка, която полудява от насилието на своя съпруг; комично суетна прокурорша, която се опитва да смае Виена и успява дотам, че – подобно на бай Ганьо в банята – немците я смятат за луда. Важен е тъкмо стремежът да се сглоби – като пъзел, като мозайка – една обща представа за *съдбата да бъдеш жена в България от края на 19 век*. Авторката понякога изговаря преживяванията на героините отвътре на своя личен опит. В съдбата на Лиза например можем да доловим автобиографични подробности: какво означава да имаш съпруг, погълнат от обществените борби, загърбил всички домашни отговорности и проблеми, охладнял с годините към своята съпруга, склонен към увлечения по млади „другарки“...

И още нещо, което е абсолютно ново за традициите на българското литературно мислене. Жените на Вела Благоева умеят да си съчувстват взаимно, да се сближават, да се утешават и да си помагат една на друга. Трябва само да се огледаме по-внимателно из нашата литература, за да съзнаем колко нетипични са подобни отношения за нейните героини извън кръга на кръвните връзки. Патриархалното мислене по принцип отказва да признае на жените умението да възприемат себе си като общност извън приоритета на женско-мъжките връзки. Литературата упорито настоява върху завистта, интригантството и недоверието като типични черти на (между)женското поведение и по този начин, разбира се, възпитава „какви могат да бъдат“ истинските жени.

„Две повести из народния живот на българите“ (1904)

Заглавието на книгата подвежда литературноисторическата рецепция да очаква четиво с традиционния битово-народен, т.е. селски характер. Вела Благоева обаче никога не е живяла на село и „народ“ за нея означава градски хора с проблеми, които могат да бъдат представени в любимата перспектива на „женския въпрос“ от началото на века.

Първата повест, „Без любов“, дълга 50 страници, има почти програмен, съгъстено концептуален характер. Рада е жизнена и красива 20-годишна учителка, завършила английски колеж в Цариград. Повествованието започва с нейния щастлив брак по любов. Нено – не толкова млад, но затова пък добре осигурен любител поет, обожава своята млада съпруга, но не за дълго. Още преди да измине година, той започва да се държи според онези „стари понятия“, които „е приел от баща и дядо“: става безразличен към емоционалните ѝ състояния („женските сълзи са вятър, дето плаче, там жената се и смее“), ревнува я от младия лекар, който наглежда бременността ѝ, след това изпада в трайно безразличие и подновява ергенските си навици, т.е. гледа да бъде колкото може по-малко въкщи. Рада осъзнава, че „тя е негова собственост, тя вече не принадлежи на себе си, не може да разполага с нищо, даже не може да има своя воля“. За малко не умира по време на раждане, когато мъжът ѝ най-напред хърка пиян, а после довежда най-некадърния, но почтено престарял доктор в града. Оживяла по чудо, младата жена се преражда в борбена личност. Тя взема детето и се изнася от къщи (за голямо облекчение на своя съпруг), издържа се с уроци, организира училище за бедни деца и малка комуна от други бедни, онеправдани жени. Работата ѝ носи удовлетворение, а смисъл в живота ѝ дава приятелството и помощта на жените, с които споделя трудностите на житейския път. Книгата неслучайно е означена върху гърба на титулната страница като „Принос на женското движение“. Тя има програмен характер и се стреми да вдъхне вяра, да разпали самочувствието, да укрепи достойнството на българските жени, които робски понасят негодите на традиционния бит.

Втората повест е наречена „Подир бурята“ и със своите 107 страници, пренаситени от събития и сюжетни обрати, би могла да бъде роман, ако авторката не беше изпуснала целостта на сюжетната линия, която в последната трета на разказа се раздвоява и безславно заглъхва в две различни посоки. Но с Вела Благоева това не е изключение: много активна натура, тя пише така, както живее – на високи обороти, винаги забързана, безкомпромисно устремена към дело. Всъщност пак става въпрос за историческа повест, този път – в талвега на вниманието към близкото минало.

Първите две трети на повествованието изграждат една много любопитна история. Би трябвало да я наречем приключенска, макар че ни липсва навика да използваме това определение за българските литературни жени от края на 19 в.; то си остава запазено за герои като Бойчо Огнянов. Главната героиня

Елена живее в Шумен, където най-известният местен учител е Панайот Волов. Докато обсъждат френски романи, апостолът на Четвърти революционен окръг се влюбва в хубавото момиче и я спечелва за делото на българското освобождение. Тогава в сюжета се появява железницата: много герои и събития ще бъдат свързани с нея. С малко повече опит Вела Благоева можеше да я превърне в символ на пътя между миналото и бъдещето на българския народ, на скоростта, с която се движи историята, прегазвайки съдбите на много хора. Тя обаче я използва като историческо обстоятелство и ресурс на герои. Най-напред главният инженер, полякът Василий Полонски. По настояване на брат си, дребен служител по същата железница, който очаква повишение, Елена става негова съпруга и се превръща в блестяща дама на светски събития в Цариград и Париж. На железницата работи и Каблешков – поне до момента, в който Полонски не го уволнява, защото чрез него Елена отново се заразява с идеята за въстание. Избягала от съпруга си, оставила невръстно дете, тя става куриер на революционната мрежа, получава задачи лично от Левски и в навечерието на въстанието се озовава в Търново, където се среща по комитетска работа с „Тефо“. Макар че „Тефо“ Стамболов е мъртъв от близо десет години, Вела Благоева го описва с цялата жлъч, която е характерна за отношението на българската интелигенция към политическия тиранин от времето 1886-1894 година. В нравствено отношение нейният Стамболов напомня портрета, който му оставя и Мара Белчева: циничен и вулгарен човек; освен това – безскрупулен крадец на комитетски пари и в крайна сметка – виновник за провала на въстанието в Търновски окръг.

След разгрома Елена пристига в Букурещ, където се среща със своя стар другар и политически събеседник Любен Каравелов. Преди възрастният писател да успее да я спре, тя вече – преоблечена като мъж – се е записала в българското опълчение и заминава с руската войска да освобождава България. За малко не умира от тиф; организира приют за децата, останали сираци, след като Стара Загора е опожарена от турците, работи като медицинска сестра в един руски лазарет. Изброявам всичко това, защото не си спомням герой-мъж в българската литература, който да е преживял с такава авантюрна наситеност историческите превратности от последните три години на турското робство. Даже Бойчо Огнянов бледнее пред приключенията на Елена Полонска. С някаква вътрешна ярост Вела Благоева наслагва образ върху образ, събитие върху събитие; не може да бъде отречено, че сюжетът е динамичен и държи читателя в напрежение. При това дори не съм споменала най-любопитното.

Повестта прави от всички симпатични герои на българската революция (Волов, Каблешков, момците от Белово) истински феминисти (можем да добавим и Левски, който предпочита Елена за трудни задачи). Те се възмущават от традиционното отношение към българската жена, ратуват за нейното равнопоставяне, провиждат Свободата като всеобщо освобождение: на българската държава, на патриархалните нрави, на културата и не на последно място – на

всички жени.

Нашите момичета се женят за когото ги засватят – говори разпалено Волов – защото нямат възможност да изберат човек по сърцето си. Те са затворници, те са безответни и когато са в бащиния дом, и когато се задомят [...] О, какъв срам, какво унижение за една жена, която се отдава без любов на мъжа си! Това, това не е политическо робство, това е по-страшно, това не е позор, това няма име...

Аналогията между всички видове робство е подета малко по-късно от слабичкия, но интелигентен и смел Каблешков:

Освобождението трябва да бъде пълно [...] Да се освободи едната половина от народа, за да се зароби другата, такова освобождение хич да не е. Ако жената остане робиня на мъжа, тя ще възпита ново поколение роби. Ние сме против всички видове робство, политическо, семейно, духовно, каквото и да е, долу робството!

Не знаем дали двамата апостоли на Априлското въстание са били толкова горещи радатели на всеобщата човешка еманципация. Няма да я намерим дори при Ботев. Жанрът на повестта бихме могли да определим и като историческа фантастика. В същото време обаче за първите години на 20 век тези идеи са изключително модерни и стряскащо неординерни за степента, до която се е развила българската цивилизация. Мисля си дали пък нашата литературна история няма проблем с начина, по който дефинира своята представа за модерност във времето до Първата световна война? Какво по-точно разпознаваме като модернизъм в края на 19-началото на 20 век? Отговорът изглежда лесен: естетическата програма на кръга Мисъл, поетическата практика на Яворов и ранния символизъм с всичките му таланти и епигони. Тези опорни точки ни позволяват да очертаем едно, ако не хомогенно, то поне разпознаваемо в съпоставителен и удобно за употреба в исторически план явление. В същото време обаче зад него остават скрити, а постепенно и потиснати до невидимост, други явления, които са характерни за модерното европейско мислене по същото време, без да бъдат духовно свързани с философията на индивидуализма и с изобразителните практики на някаква сецесионно-символистична стратегия. С някои от тях са свързани ранните прояви на авторки като Вела Благодеева, Ана Карима, Евгения Димитрова. Това обаче е направило тяхната модерност нерозпознаваема за българските критици, та чак до днес. (Виж: Кирова, 2019: 15-22 (под печат)).

Но нека се върна отново към Вела Благодеева. През първите две десетилетия на 20 век женската тема последователно се засилва както в творчеството, така и в обществената ѝ дейност. Въпреки тежките обстоятелства, в които живее: гонена от място на място, водеща със себе си четири малки деца, издържаща сама цялото семейство, когато съпругът ѝ (за пореден път) остане без работа,

изнервена от опитите да балансира семейния мир заради сприхавия и властен характер на Димитър Благоев, тя изглежда неуморима. Само че умира рано, 61-годишна, скоро след като по-големият ѝ син, Димитър, е убит по време на Първата световна война. Поне не доживява да види как втори син, Владимир, изчезва в подземията на полицията по време на терора през 1925 година. Докато е жива, вярва в светлото бъдеще на социалистическите идеи. Готова е да пожертва за него всички лични удобства и радости. С това остава завинаги приобщена към малобройното „поколение“ на онези българи, които понякога честваме, но никога не се опитваме да разберем.

Цитирана литература

Ангелова, С. Царицата чужденка в българската историческа проза. В: Литературата: удоволствия и предизвикателства. Юбилеен сборник в чест на проф. Милена Кирова. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2018.

Angelova, S. Tsaritsata chuzhdenka v balgarskata istoricheska proza. V: Literaturata: udovolstviya i predizvikatelstva. Yubileen sbornik v chest na prof. Milena Kirova. Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kl. Ohridski“, S., 2018.

Благоева, В. Процес. Роман. Издава книжарница на Ив. Г. Игнатов, Пловдив, 1898. Blagoeva, V. Protses. Roman. Izdava knizharnitsa na Iv. G. Ignatov, Plovdiv, 1898.

Георгиева, Ваня. Екатерина Каравелова – Лора Каравелова. Културноисторическият сюжет „майки-дъщери“ в български контекст. София: Изток-Запад, 2017.

Georgieva, Vanya. Ekaterina Karavelova – Lora Karavelova. Kulturnoistoricheskiyat syuzhet „mayki-dashteri“ v balgarski kontekst. Iztok-Zapad, S., 2017.

Даскалова, К. Жените и българската книжнина (1878-1944). В: Годишник на Софийския университет. Център по културознание, том 86, 1993, 71-93.

Daskalova, K. Zhenite i balgarskata knizhnina (1878-1944). V: Godishnik na Sofiyskiya universitet. Tsentar po kulturoznanie, tom 86, 1993, 71-93.

Даскалова, К. Жени, пол и модернизация в България, 1878-1944. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2012.

Daskalova, K. Zheni, pol i modernizatsiya v Bulgariya, 1878-1944. UI „Sv. Kl. Ohridski“, S., 2012.

Д-р К. К. „Процес“. Роман от В. Благоева – Мисъл, IX, 1899/5, 547-551.

D-r K. K. „Protses“. Roman ot V. Blagoeva – Misal, IX, 1899/5, 547-551.

Дренкова, Фани (съст.) Като антична трагедия. Съдбата на Екатерина Каравелова и нейното семейство в писма, дневници, фотографии. София: Наука и изкуство, 1984.

Drenkova, Fani (sast.) Kato antichna tragediya. Sadbata na Ekaterina Karavelova i neynoto semeystvo v pisma, dnevnitsi, fotografii. Nauka i izkustvo, S., 1984.

Иванчева, Ирен. Гласове на жени в българската поезия. Аспекти на междутекстовост (от средата на XIX до 40-те години на XX век). София: Просвета, 2015.

Ivancheva, Iren. Glasove na zheni v balgarskata poeziya. Aspekti na mezhdutekstovost (ot sredata na XIX do 40-te godini na HH vek). Prosveta, S., 2015.

Кирова, М. (съст.) Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война. Част 1 (съставител Милена Кирова). София: Алтера, 2009.

Kirova, M. (sast.) Neslucheniya kanon. Balgarski pisatelki ot Vazrazhdaneto do Vtorata svetovna voyna. Chast 1 (sastavitel Milena Kirova). Altera, S., 2009.

Кирова, М. Жените и канонът: мярката, която не е една. В: Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война. Част 1. София: Алтера, 9-46.

Kirova, M. Zhenite i kanonat: myarkata, koyato ne e edna. V: Neslucheniya kanon. Balgarski pisatelki ot Vazrazhdaneto do Vtorata svetovna voyna. Chast 1. Altera, S., 2009, 9-46.

Кирова, М. Изчезналата писателка (предговор) и Зара в страната на чудесата (послеслов). В: Димитрова, Е. Зара. Страници из един дневник. София: Кибера, 2019.

Kirova, M. Izcheznalata pisatelka (predgovor) i Zara v stranata na chudesata (posleslov). V: Dimitrova, E. Zara. Stranitsi iz edin dnevnik. Kibera, S., 2019.

Кирова, М. Колко са начините да бъдеш модерен? Алтернативата на „женската“ проза между 19 и 20 век. В: (Не)сравнимото в европейските литератури. Юбилеен сборник в чест на проф. Румяна Станчева. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2019.

Kirova, M. Kolko sa nachinite da badesh moderen? Alternativata na „zhenskata“ proza mezhdu 19 i 20 vek. V: (Ne)sravnimoto v evropeyskite literaturi. Yubileen sbornik v chest na prof. Romyana Stancheva. Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kl. Ohridski“, S., 2019

Радев, Ив. Българският стих и възрожденката от 70-те години на 19 век. В: Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война. Част 1. София: Алтера, 2009, 77-88.

Radev, Iv. Balgarskiyat stih i vazrozhdenkata ot 70-te godini na 19 vek. V: Neslucheniya kanon. Balgarski pisatelki ot Vazrazhdaneto do Vtorata svetovna voyna. Chast 1. Altera, S., 2009, 77-88.

Станева, К. Жените писателки през Възраждането. В: Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война. Част 1. София: Алтера, 2009, 47-76.

Staneva, K. Zhenite pisatelki prez Vazrazhdaneto. V: Neslucheniya kanon. Balgarski pisatelki ot Vazrazhdaneto do Vtorata svetovna voyna. Chast 1. Altera, S., 2009, 47-76.